

Hranice chotárov a polí ako nástroje a limity sociálnej disciplinizácie poddaných v Uhorsku na prelome 18. a 19. storočia

SLAVOMÍR ZELENÁK

Boundaries of farms and land areas as tools and limits of the social disciplinization of serfs in Hungary at the turn of the 18th and 19th century

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2025.16.1.65-85>

ABSTRACT: The turn of the 18th and 19th centuries is a period when rationality moves into various areas of social life. Undoubtedly, they include the sphere of land and property ownership, which was one of several arenas of conflicts between serfs and the nobility. The effort to confirm legality, as well as securing land and the values associated with it, was characterized by rational and institutional interventions on the part of the state and the nobility, but it could come into conflict with the specific, mental world of the serfs, who had their own, centuries-built ideas about the right to a certain property. A specific area of conflict between these two areas was also the communal borders of villages and the properties of serfs and nobility, from the border furrows between individual fields to the official borders of villages. The aim of the work is to approximate rational measures on the part of the state and the authorities, which should have led to greater protection, but also to a more precise demarcation and securing of communal and property boundaries. The subject of attention will also be the reaction of serfs, who often refuse to abandon their taken-for-granted ideas and principles about claims to certain property or land, where the souls of the deceased continued to play an important role, as well as negative and positive forces, which in many cases represented a higher authority than the king or the local landowner. In the last part of the work, he approaches the possible solutions to the problems with the quality of the borders, as the authors of the time addressed it.

Keywords: Border, Nobility, Land, Landowner, Dispute, Serfs.

Úvod

Obdobie novoveku predstavuje inšpiratívny predmet výskumu, v rámci ktorého sa objavilo viacero nových koncepcií skúmajúcich procesy a premeny, ktorými si prešla spoločnosť počas tohto obdobia. Či už išlo o koncept sociálnej disciplinizácie od Gerharda Östreicha skúmajúceho novovek ako obdobie, počas ktorého dochádza k zdisciplinovaniu človeka, alebo o koncepciu tzv. racionalizácie spoločnosti. Tento posun k racionalite sa v minulosti odrážal aj pri ochrane majetku a osobného vlastníctva. Takýmto vlastníctvom mohla byť pôda, ktorú bolo potrebné nielen kultivovať, ale aj chrániť. Jedným z možných spôso-

bov ochrany pozemkov bolo kvalitné ohraničenie. Avšak na prvý pohľad bežné hraničné znaky, ako kamene, kopce či stromy mali v sebe i symbolický, miestami až duchovný zmysel. Tento zmysel možno nebol zrejмый zo samotného vzhľadu hraničného miesta, bol však súčasťou bohatého mentálneho sveta bežného obyvateľstva, ktoré tieto predstavy odovzdávalo ďalším generáciám, a samotnou tradíciou zabezpečovalo ochranu svojho majetku do budúcnosti. Preto hranice polí či chotárov ako také predstavujú jedinečný fenomén, arénu, kde práve v období novoveku dochádzalo k pozoruhodnému konfliktu medzi pestrým duchovným svetom ľudí, a disciplinizačnými snahami zo strany vrchnosti a štátu.

V centre pozornosti tejto štúdie stoja znaky racionalizácie v oblasti ochrany pozemkového vlastníctva na úrovni obcí a panstiev vlastnených pozemkovou šľachtou, ako aj na úrovni polí či lúk jednotlivých poddaných. Z geografického hľadiska sa síce príspevok zameriava na oblasť dnešného Uhorska, avšak pri výskume bol nevyhnutný pohľad aj na situáciu v iných európskych krajinách. Viaceré predstavy a sprievodné rituály boli spoločné pre európsky priestor, a tak vplývali aj na myslenie ľudí v Uhorsku a dnešnom Slovensku.

Súčasťou výskumu bolo štúdium prevažne maďarskojazyčnej literatúry, a to tak dobovej, ako aj súčasnej, pričom kľúčovou bola tvorba Lajosa Takácsa a Jánoša Vargu. Spomedzi slovenských titulov prispeli zaujímavými informáciami výsledky práca Petra Slavkovského a Karola Rebra. Kým etnografická literatúra približuje predstavy a zvyky pri budovaní hraníc, jeho praktická realizácia je obsiahnutá vo veľkom množstve archívnych materiálov, napr. obhliadok a obnov hraníc. Prístup štátu a vrchnosti dokumentujú zákony a legislatíva. Na lokálnej úrovni to boli hospodárske inštrukcie vydávané na panských veľkostatkoch.

Tereziánsky urbár

Väčšinou zložkou obyvateľstva v novoveku boli poddaní, ktorí sa dostávali do bezprostredného vplyvu svojej vrchnosti usilujúcej sa vytýčiť svojim poddaným hranice užívané pôdy, ako aj inej hospodárskej činnosti. Príčinou tohto vrchnostenského tlaku na poddaných bolo užívanie ornej pôdy, dôraz na pestovanie obilia, no podstatným faktorom bolo aj efektívne využívanie pastvín a lesov.¹ Obecny chotár sa stal čoraz viac profilovanou jednotkou, zloženou z poddanskej usadlosti tvorenej domom, vnútorným pozemkom a záhradou, ako aj ornou pôdou a lúkou. Druhou časťou tejto jednotky boli spoločné pastviny, rybníky či lesy. Štruktúra dediny a polí sa ustálila a systém obrábania sa dostal pod väčšiu kontrolu obecných rád, richtárov, ako aj stoličných úradníkov.² Šľachta postupne vytyčovala hranice svojich majerových panstiev a poddaných zaväzovala k tomu, aby si plnili svoje povinnosti podľa urbára.³ Značný počet záznamov o hraničných sporoch máme práve z obdobia pred vydaním Tereziánskeho urbára, keď poddanská pôda ešte nebola limitovaná pevnými hranicami. Znamená to, že ak poddaní

¹ EVANS, R. J. W. *Austria, Hungary, and the Habsburgs: Central Europe c. 1683-1867*. Oxford : OUP, 2006, s. 116.

² *Ibid.*, s. 55.

³ T. MÉREY, Klára. A XVIII. századi határperek néprajzi és történeti forrásértéke. In DOBOS, Gyula (ed.). *Rendhagyó válogatás egy életműből*. Szekszárd: Tolna megyei önkormányzat levéltára, 2000, s. 102 [on-line]. Dostupné na internete: <Rendhagyó válogatás egy életműből - Tolna Megyei Levéltári Füzetek 9. Tanulmányok (Szekszárd, 2000) | Library | Hungaricana> [22. 10. 2023].

chránili chotár určitej obce, chránili tým nielen vlastníctvo zemepána, ale aj nimi užívanú ornú pôdu, lúky a lesy.⁴ V nadväznosti na urbár, nové hraničné znaky začali postupne oddeľovať obecný chotár od panskej, resp. dominikálnej pôdy, ako aj od spoločnej pastviny a ostatnej neurbárskej pôdy.⁵ Tereziánsky urbár zároveň priniesol určitú stabilizáciu chotárnych hraníc, v predošlom období dynamicky sa meniacich v závislosti od toho, ako poddaní vznášali nároky na neobhospodarovanú pôdu v okolí svojej obce. Nakoľko Tereziánsky urbár potvrdil špeciálny status kopaníc, snahy poddaných o expanziu boli limitované práve touto neobhospodarovanou pôdou a lesmi obklopujúcimi chotár, ktoré mohli byť takto začlenené do obecného chotára.⁶ Aj keď kopanice, pôvodne zarastené lesmi a kríkmi, boli kultivované poddanými, zákon prisudzoval skutočné vlastnícke právo šľachte.⁷ Poddaní si napriek tomu označovali tieto pozemky pomocou rôznych záberových znakov, akými boli napr. symboly na stromoch,⁸ špecifické odvetvenie stromov či odstránenie kôry po obvode kmeňa vo forme prstenca. Najčastejším symbolom bol však kríž.⁹ Tieto prejavy tradičných predstáv však nebránili tomu, aby šľachta kedykoľvek odňala poddanému takúto pôdu, avšak bola povinná vyplatíť mu cenu za námahu vynaloženú pri tvorbe kopanice alebo sumu za jej kúpu.¹⁰

Poddaní totiž ešte aj v 1. polovici 18. storočia podliehali hlboko zakorenej predstave, že majú absolútne právo na všetky vo voľnej prírode dostupné komodity, ktoré neboli výsledkom ľudskej činnosti, a ktoré boli pre nich nevyhnutné z hľadiska ich ochrany alebo obživy. Vyfatý strom, zabraná časť pôdy, ako aj nájdený cenný predmet sa podľa nich stali majetkom konkrétneho aktéra. Ak však poddaný niečo zabrať, potreboval tento akt komunikovať svojmu okoliu.¹¹ Znak alebo kríž vyrytý do stromu, prstenec vyrezaný po obvode jeho kmeňa, pôda navrhovaná okolo hniezda divých včiel alebo aj drevený kôl v blízkosti lúky boli jasným signálom, že o predmetnú plochu, strom či včely prejavil záujem niekto iný, a teda jeho vlastnícke právo nemá byť spochybnené.¹² Išlo o súkromné hranice na najnižšej úrovni vytvorené dobou, zvykmi, ale predovšetkým špeciálnym kódexom poddaných. Šľachta sa pochopiteľne pokúšala zdanením dostať tieto aktivity pod svoju kontrolu, pričom poddaní sa bránili napr. snahou utajiť užívanie daných komodít.¹³ Odopieranie takýchto dávok poddaní hodnotili ako oprávnenú obranu svojich práv.¹⁴ Popri vyššie uvedených prejavoch sa v 18. storočí stalo všeobecným právnym zvykom ohraničenie intravilánu, teda viníc, záhrad

⁴ Ibid., s. 103.

⁵ EVANS, *Austria, Hungary and the Habsburgs*, s. 56.

⁶ GRAY, Robert William Benjamin. *Land Reform and the Hungarian Peasantry c. 1700-1848*. London : [s. n.], 2009, s. 56.

⁷ REBRO, Karol. *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 302.

⁸ PETERCSÁK, Tivadar. Határfák, határjelek a népi erdőhasználat. In *Acta academiae agrimensis Sectio historiae*. Eger : Az Eszterházy Károlyi Egyetem nyomdájában, 2017, roč. 44, s. 453.

⁹ Ibid., s. 454.

¹⁰ REBRO, Karol. *Urbárska regulácia*, s. 306.

¹¹ TÁRKÁNY SZÜCS, Ernő. *A jobbágyparaszti földtulajdon néhány problémája*. In KÓSA, László (ed.). *Népi kultúra-népi társadalom*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1983, roč. 13, s. 161.

¹² Ibid., s. 161.

¹³ TÁRKÁNY SZÜCS, *A jobbágyparaszti földtulajdon*, s. 160.

¹⁴ Ibid., s. 161.

a pod.¹⁵ Na základe urbára poddaní nezískali žiadne práva vzhľadom na pôdu, ktorá nebola zapísaná v urbári, s výnimkou vlastníctva, ktoré vzniklo na základe individuálnych zmlúv medzi poddaným a zemepánom.¹⁶ Premeraním poddanskej usadlosti, ako aj obecného chotára a ich zapísaním do tabuliek, si mohli zemepáni legálne nárokovať na všetku pôdu nezaradenú do urbára.¹⁷

Pojem ohraničiť však nemusí byť doslovný, pretože pôda bola len príležitostne rozdelená na zemepanskú a urbársku pomocou skutočných hraničných znakov, priekop, živých plotov alebo pevných ohrád.¹⁸ Vyším typom hraníc boli hranice ohraničujúce chotáre obcí alebo majetky zemepánov. V praxi išlo o prírodné alebo umelo zhotovené hranice.¹⁹ Prírodnými hranicami mohli byť potok, rieka, jazero, kopce, priekopy, jaskyne, ale aj charakteristické stromy, ktoré mali špecifický vzhľad. Umelou hranicou bola pluhom vyoraná brázda, priekopa, studňa alebo kameň. Príručka lesnej ústavy, lesného práva a polície vydaná v Pešti v roku 1858 hodnotila ako najspolahlivejšie formy ohraničenia kamene, drevené stĺpy, kopce tvorené kameňmi alebo zeminou, umelé alebo prírodné priekopy, cesty, živé ploty, priesečky, aleje, ale aj jednotlivé stromy označené určitým znakom.²⁰ Takým znakom mohol byť napr. kríž, ktorý plnil ochrannú funkciu, alebo iný znak, ktorý mohol byť do stromu vyrezaný alebo doslova vypálený. Prstence vytvorené po obvode kmeňa boli užitočné v tom prípade, ak išlo o hranicu časti lesa a hraničná línia nebola jednoznačná.²¹ Zvlášť dôležité hraničné body mohli byť označené hraničným stromom, do ktorého bola vyvrtaná jedna alebo viacero dier. Kolko dier na strome bolo, tolko chotárov obcí spravidla oddeľoval. Je to špecifická forma označenia, ktorá už svojou povahou motivovala prípadného páchatela k falšovaniu alebo vytvoreniu novej hranice.²² Do istej miery stabilnejším typom hranice bol tzv. hraničný kameň.²³ Ani hraničné kopce tvorené zeminou neboli imúnne voči pokusom o devastáciu a ich údržba predstavovala rôzne formy od kladenia tehál a kameňov, cez zatrávnovanie pomocou veľkých kusov pôdy a trávy až po kladenie pevnej vrstvy prútia, ktorá mala kopec chrániť pred zosuvom, ako aj pasúcim sa dobytkom.²⁴ Okrem dobytko a silných vetrov boli hraničné kopce ohrozované nespokojnými poddanými a ich predpokladom, že sa v hraničnom kopci skrýva finančná hotovosť, ale i majiteľom pozemku, ktorý si niekoho najal na presun či odstránenie hraničného znaku.²⁵ Ideálnym časom pre takéto aktivity bola noc.²⁶ Spojencom sa v tejto veci mohol stať aj dobytok, pričom škody ním spôsobené mohli viesť k úplnému zániku hraničného bodu. Stačilo rozsypať obilie na plochu kopca

¹⁵ Ibid., s. 161.

¹⁶ GRAY, *Land Reform and the Hungarian Peasantry*, s. 100.

¹⁷ Ibid., s. 101.

¹⁸ GRAY, *Land Reform and the Hungarian Peasantry*, s. 101.

¹⁹ FEISTMANTEL, Rudolph. *Die Forstwissenschaft nach ihrem ganzem Umfange und mit besonderer Rücksicht auf die österreichische Staaten*. Wien : Beck, 1837, s. 5.

²⁰ SCHOPF, Fr. J. *Handbuch der Forstverfassung, des Forstrechtes und der Forst-Polizei*. Pest : Verlag von Gustav Heckenast, 1858, s. 112.

²¹ Ibid., s. 113.

²² TAKÁCS, *Határjelek, határjárás*, s. 49.

²³ TAKÁCS, *Határjelek, határjárás*, s. 105.

²⁴ Ibid., s. 92.

²⁵ TAKÁCS, *Határjelek, határjárás*, s. 93.

²⁶ Ibid., s.94.

a zvyšok práce už vykonali ošípané či dobytok.²⁷ Je nevyhnutné poznamenať, že budovanie hraníc majetkov a chotárov nebolo v minulosti ani zďaleka také precízne ako dnes.²⁸ Ich typickou vlastnosťou bola nejednoznačnosť. Hraničné línie sa totiž tiahli spravidla pozdĺž prírodných alebo umelo vytvorených prírodných prvkov ako cesta či rieka, no tie neboli vždy k dispozícii.²⁹ O stabilnejších hraničiach môžeme hovoriť v tom prípade, ak hraničnú líniu tvorila rieka alebo breh jazera.³⁰ Ak však takúto hranicu predstavovali konkrétne body, ako napr. kopce či stĺpy, línia medzi nimi bola spravidla pomyselná, imaginárna.³¹ Nakoľko vzdialenosti medzi hraničnými znakmi mohli byť značné, zvyšovalo sa riziko vzájomného zasahovania zo strany jedného majiteľa pozemku voči druhému. Aj tento faktor prispieval k určitému zaobľovaniu hraničných línií, čo sa riešilo navýšením počtu hraničných kopcov. Hraničná brázda spočiatku ani nemala úlohu plnohodnotnej hranice. Išlo predovšetkým o akt zabratia nejakého pozemku, napr. pastviny, ako aj prevenciu voči cudzím zásahom.³² V inom prípade túto líniu tvorili ťahy a brázdy vytvorené napr. pluhom.³³ Zvykové právo malo veľký súvis s potrebou vytýčenia hraníc. Cieľom bolo „pokojné“ a „nerušené“ užívanie pôdy, ktoré predstavovalo dôležitý a silný argument pre obhajobu práva na určitú časť majetku.³⁴ Nerušené užívanie ornej pôdy, zber plodín, dreva či pasenia dobytku na konkrétnej ploche mohlo znamenať majetkové právo v budúcnosti. Čo je zaujímavé, jednotlivé aktivity nestáli na rovnakom stupni. Orba a zber plodín boli silnejším argumentom, ako napr. pasenie dobytku.³⁵ „Obrábanie zeme, orba, sejba a zber plodín viac dosiahne ako kosenie sena, kosenie sena ako pasenie, pasenie ako rúbanie dreva.“³⁶ Špecifickou kapitolou bolo vyhánanie dobytku na cudzí pozemok. Poddaní niekedy pristúpili k vyššie uvedeným aktivitám už počas prebiehajúceho sporu, aby tak obhájili svoj nárok, pričom časté príležitosti vytváralo aj dlhé trvanie sporov.³⁷

Ochrana hraníc

Už v stredoveku bola v ľuďoch zakorenená predstava úzkeho prepojenia medzi pozemským a posmrtným životom. Zosnulí mali aj po svojej smrti bezprostredne vplyvať na život tých, ktorí žili na tejto zemi. Nakoľko však bolo v záujme žijúcich, aby ich sprevádzali duše spasených zosnulých, považovali za potrebné zo svojho

²⁷ Ibid., s.94.

²⁸ Ibid., s.175.

²⁹ CSIMA, Peter. Hátarjelek 18.századi kéziratos térképen. In *Catastrum*, 2021, roč. 8, č. 4, s. 26.

³⁰ TAKÁCS, Lajos. Balvány mint hátárjel. In *Népi kultúra-népi társadalom*, 1983, roč. 13, s. 175.

³¹ Ibid., s. 175.

³² TAKÁCS, *Hátárjelek, hátárjárás*, s. 22.

³³ KELEMEN, Imre-CZÖVEK, István. *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások*. Pesten : Nemes Petrózaí Trattner János Tamás betűivel, 1822, s. 450.

³⁴ TAKÁCS, Lajos. *Hátárjelek, hátárjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1987, s. 26.

³⁵ MADARASSY DE GOJZEST, Janos. *A magyar polgári törvénytudomány vázlatja*. Egerben : Lyceum, 1845, s. 120.

³⁶ FOGARASI, János. *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei*. Pesten : Eggenberger József s fia könyvárusok tulajdona, 1845, s. 203.

³⁷ WELLMANN, Imre. Közösségi rend és egyéni törekvések a 18. századi falu életében. In VERES, László (ed.). *18. századi agrártörténelem. Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból*. Miskolc : [s. n.], 1999, s. 242 [on-line]. Dostupné na internete: <18. századi agrártörténelem. Válogatásd Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból (Officina Musei 9. Miskolc, 1999) | Könyvtár | Hungaricana> [1. 2. 2024]

prostredia vytesniť duše tých, ktorí nezomreli v súlade s kresťanskou vierou.³⁸ Pochovávanie v lesoch a na odlahlých miestach riešili už zákony sv. Štefana, ktorý nariadil trest desiatich dní o chlebe a vode za pochovávanie na inom mieste, ako na cintoríne.³⁹ Vyskytli sa však aj prípady, keď dotyčný zosnulý zahynul v dôsledku nešťastnej náhody alebo násilného činu a jeho telo bolo pochované v priestore chotárnej hranice. V tejto súvislosti sa mala v niektorých maďarskojazyčných regiónoch Uhorska používať zastrašovacia formulácia: „*Urobíme z vás hranicu.*“⁴⁰

Je pochopiteľné, že samotné vedomie prítomnosti temných síl alebo duší zosnulých malo prípadného narušiteľa hranice motivovať k prehodnoteniu takého skutku. Spojencom pri ochrane hraníc však bola pre veriacich aj Božia moc, na ktorú sa mohli mlčky odvolávať vyrezaním kríža do stromu, ale aj verbálne prostredníctvom rôznych náboženských formúl. Išlo o zaujímavú kombináciu modlitby a kliatby, ktorá svedčí o prieniku kresťanstva a dávnych povier pretrvávajúcej až do obdobia novoveku.⁴¹ Jedna z takých formúl pri príležitosti obchôdzky chotára znela: „*Nech je pochválený Ježiš Kristus! V mene Otca i Syna i Ducha Svätého! Amen. Nech je prekliata rodina každého, ako aj na druhom svete, kto tento hraničný kameň odstráni, a nech sa premení na čerta.*“⁴² Vedomie Božej prítomnosti sa uplatňovalo aj pri prisaha svedkov v prípade hraničných súdnych sporov. Svedkovia mali pristupovať k prisaha s podobnou bážňou, ako k spovedi.⁴³ Aj keď dochádzalo k prípadom, keď boli poddaní nútení šľachtou ku krivej prisaha, sú známe prípady, keď dotyčný svedok jasne takúto vec odmietol, napr. so slovami: „*Boh nech nedovolí, aby som pre niekoho stratil dušu. Ja určite neodprisahám!*“⁴⁴ I táto výpoveď svedčí o značnom rešpekte ľudí voči inštitútu prisahy, na základe ktorého svedkovia v mnohých prípadoch odmietli vykonať krivú prisahu.⁴⁵ Celá problematika však zďaleka nekončí pri prisaha na svätú Trojicu, modlitbe či kliatbe. Disciplinizačný potenciál vyššie uvedených úkonov by bol nízky, ak by nebol podložený konkrétnymi prípadmi, keď na krivo prisahajúceho svedka skutočne doľahol zaslúžený trest. Z územia dnešného Maďarska máme zaznamenaný prípad, keď istý svedok objatím stromu krivo prisahal, pričom mal oslepnúť, ako trest za svoj skutok. Z inej výpovede sa dozvedáme o prípade ohluchnutia, čo sa malo stať priamo počas chotárnej obchôdzky, kedy istý „*Istók Tóth na obchôdzke chotára ohluchol.*“⁴⁶ Ani pôda ukrytá v čižme prinesená z iného pozemku, ktorá mala výroku potvrdenému prisahou ponechať pravdivý charakter nebola dostatočnou ochranou pred Božím trestom. Potvrďuje to prípad dvoch svedkov, ktorí si v rámci sporu dvoch obcí Marjalaka a Ecseg v Novohradskej stolici naplnili čižmy pôdou z obce Marjalaka, avšak v skutočnosti stáli na pôde obce Ecseg. Z prameňov sa môžeme dozvedieť, že „*jedného postihla mŕtvica, druhý oslepol.*“ Nižšie však pramene dodávajú, že ten, „*ktorého postihla mŕtvica, čoskoro*

³⁸ BALASSA, Iván. *Magyar falvak temetői*. Budapest : Corvina, 1989, s. 15.

³⁹ ZELENÁK, Slavomír. Cintoríny a pochovávanie v druhej polovici 18. storočia vo svetle uhorskej legislatívy. In *Kultúrne dejiny*, 2016, roč.7, č.1, s. 37.

⁴⁰ TAKÁCS, Balvány mint határjel, s. 188.

⁴¹ TAKÁCS, Határjelek, határjárás, s. 216.

⁴² TAKÁCS, Balvány mint határjel, s.180.

⁴³ Ibid., s. 181.

⁴⁴ Ibid., s. 182.

⁴⁵ TAKÁCS, Határjelek, határjárás, s. 218.

⁴⁶ TAKÁCS, Balvány mint határjel, s. 182.

zomrel.“ Druhý svedok mal byť slepý až do svojej smrti.⁴⁷ Sú však tieto udalosti pravdivé? Ak áno, bola slepota či hluchota trestom za krivú prísahu? Nebola to len zhoda okolností, ktoré si dobový pozorovateľ domýšľavo spojil? Jedna vec je istá. Czeg generácie tradované príbehy o strate zraku a sluchu na mieste či smrti, ako treste za krivú prísahu, mohli mať podstatne lepší efekt na disciplínu ako panskí drábi s palicou v ruke. Už len teoretická možnosť doživotnej tmy, ticha či dokonca smrti a s ňou spojených večných trestov mali byť dôrazným varovaním pred krivou prísahou.⁴⁸

Do tohto mentálneho sveta poddaných čoraz intenzívnejšie vstupoval tak štát, ako aj pozemková šľachta, ktorej nástrojom ochrany hraníc už neboli duše zosnulých, ale racionálnymi princípmi vedené normatívy. Išlo o zákonné články prijaté Uhorským snemom, ako aj z vlastnej moci vydané nariadenia, ktorých plnenie šľachta vynucovala prostredníctvom úradníckeho aparátu inštruovaného konkrétnymi nariadeniami. Nejednoznačnosť hraníc malo na prelome 18. a 19. storočia vyriešiť presnejšie meranie prostredníctvom vzdelaných inžinierov.⁴⁹ Dobová tlač však pomerne ostro kritizuje nízku kvalifikovanosť inžinierov, značné nedostatky v ich príprave, ako aj absenciu praktickej geometrie prispôsobenej uhorskej ústave.⁵⁰ V prvej polovici 19. storočia dochádza k určitému pokroku, ktorý so sebou priniesol také novinky, ako napr. zrkadlové meranie, polygonometrické meranie povrchu a iné. Reakciu uhorskej odbornej verejnosti na tieto zmeny hodnotí tlač ako veľmi slabú a pomalú.⁵¹ Aj dôsledkom vyššie uvedených faktov tlač konštatuje, „že akademický odbor, ak by sme ho aj nazvali praktickou geometriou, v skutočnosti nie je praktickou, ale primitívnou“.⁵² Tlač však nie je kritická len voči inžinierom, ale aj voči samotnému dobovému školskému systému. „Ale ak v školách pre zememeračov nevyučujú ani urbárske rozdelenie pôdy, ani vyčleňovanie pôdy [...], kto môže dať spôsobenú chybu za vinu geometrovi?“⁵³

Hraničné spory a prevencia pred nimi

Aj vyššie uvedené skutočnosti boli príčinou mnohých omylov a svojvôle, ktoré sa objavovali v priebehu hraničných sporov. Sporov, ktoré boli v mnohých prípadoch sprevádzané aj násilím. Tento stav konštatuje už zákon z roku 1635: „V krajine existujú početné nekonečné spory medzi slobodnými a trhovými mestami, dedinami a samotami vo veci hraníc a chotárov, a sú natoľko nebezpečné, že kvôli nim sa ročne vyskytujú mnohé nevráživosti, vraždy, ako aj zaháňanie dobytku.“⁵⁴ Prevenciou sporov mali slúžiť dva právne úkony, a to obchôdzka hraníc [*reambulatio metarum*] a oprava hraníc [*rectificatio metarum*].⁵⁵ Nemuselo však

⁴⁷ TAKÁCS, *Határjelek, határjárás*, s. 219.

⁴⁸ TAKÁCS, *Balvány mint határjel*, s. 184.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 176.

⁵⁰ CZIBUR, János. *Földmérés*. In *Társalkodó*, 17.6. 1841, roč. 7, č. 57, s. 225 – 226.

⁵¹ *Ibid.*, s. 225 – 226.

⁵² *Ibid.*, s. 225 – 226.

⁵³ *Ibid.*, s. 225 – 226.

⁵⁴ MÁRKUS, Dezső (ed.). *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar 1000-1895. 1608-1657. évi törvénycikkek. Millenniumi emlékkiadás 5*. Budapest: Franklin Társulat, 1900, s. 321.

⁵⁵ KELEMEN, Emerich. *Darstellung des ungarischen Privatrechtes. Nach Dem Werke: Institutiones Juris Privati Hungarici Des Emerich Von Kelemen bearbeitet, Volume 1*. Wien : Friedrich Becks Verlag, 1827, s. 366.

ísť len o prevenciu, ale aj o vynútený postup v rámci už prebiehajúceho sporu.⁵⁶ V uhorských prameňoch je obchôdzka chotára známa ako „*határjárás*.“ Tento akt spočíval v dobrovoľnom, priateľskom stretnutí vlastníkov alebo užívateľov susediacich pozemkov, a v spoločnej kontrole ich hraníc. Na tomto úkone sa nevyžadovala prítomnosť sudcu, ale aspoň jedného stoličného úradníka.⁵⁷ Obchôdzka chotára bola síce výsledkom racionálnej potreby kontroly, no niesla aj určitú obradno-magickú funkciu zodpovedajúcu mentálnemu svetu ľudí.⁵⁸ Pri zistených nedostatkoch v rámci obchôdzky hraníc mohlo dôjsť k vyššie spomenutej obnove alebo oprave hraničných bodov. Obnova hraníc sa mala konať v prítomnosti majiteľov hraničných pozemkov. Ak však niekto z nich odmietol účasť na úkone, bola účasť súdnej moci nevyhnutná.⁵⁹ Podnet v takom prípade mal byť adresovaný podžupanovi, ktorý stanovil termín konania celého úkonu. Následne sa mal dostať spolu so slúžnym a prisažným na miesto chátrajúceho alebo zdevastovaného hraničného znaku, ktorý bol aj napriek protestom protistrany obnovený. Ak protistrana nejakým spôsobom bránila podžupanovi v jeho práci, mala byť k úkonu prizvaná aj brachiálna moc. Stoličný fíškál mal však riešiť potrestanie samotného marenia obnovy hraníc ako právneho úkonu. V prípade, že jedna zo zainteresovaných strán nerešpektovala nové hranice a zasahovala by do cudzieho pozemku, malo sa toto jednanie riešiť ako prípad menšej násilnosti.⁶⁰ V latinskej právnej literatúre nachádzame tento súkromnoprávny delikt pod označením „*actus minoris potentiae*.“ Pod týmto termínom sa rozumel každý čin, prostredníctvom ktorého bol niekto násilne poškodený na osobe, majetku alebo na svojich právach.⁶¹ Po vypočutí požiadaviek a tvrdení sporných strán malo dôjsť k novému postaveniu hraničných znakov.⁶² Bolo zriedkavým javom, aby boli predmetom sporu všetky hraničné znaky a línie. Častejším predmetom sporu boli len určité hraničné body. Pri vyšetrovaní spornej časti hranice sa podľa dobovej legislatívy mala pozornosť zamerať najmä na začiatok a koniec spornej časti hranice.⁶³ Prítomný však nemal byť zainteresovaný majiteľ pozemku, ani jeho úradníci. Naopak, predvolaní mali byť overení svedkovia a sudca mal mať pri sebe mapu s vyobrazením konkrétneho sporného územia. Sudca sa však nemal uspokojiť s obyčajným tvrdením svedka, ale mal prešetriť správnosť jeho tvrdenia vo veci určitého hraničného znaku. „*Ak svedkovia tvrdia, že na mieste hraničného kopca pred štyridsiatimi rokmi pri príležitosti poslednej metácie bol vykopaný hrniec naplnený uhlím, vhozená nová minca, alebo dobre vypálená tehla, rozrušiť tento kopec nech vyšetrí, či sa tam tie indície nachádzajú, a tak nech cez všetky [hraničné] znaky postupuje.*“⁶⁴ Existovala široká paleta predmetov, ktoré sa

⁵⁶ KELEMEN, Emerich. *Institutiones Juris Privati Hungarici*. De rebus. Volumen I. Pestini : Typis Joannis Thom. Trattner, 1814, s. 976.

⁵⁷ KELEMEN, *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*, s. 367.

⁵⁸ SLAVKOVSKÝ, Peter. *Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2009, s.151.

⁵⁹ SZLEMENICS, Pál. *Magyar polgáry törvényei*. 2. kiadvány, 2. kötet. Pozsonban : Nyomatott Belnay örököseinel, 1845, s. 141.

⁶⁰ SZLEMENICS, *Magyar polgáry törvényei*, s.142.

⁶¹ TIVADAR, Wenczel. *A magyar magánjog rövid attekintése*. Budapest : Kiadja Pfeifer Ferdinand, s. 131.

⁶² *Ibid.*, s. 142.

⁶³ KELEMEN, *Institutiones Juris Privati Hungarici*, s. 976.

⁶⁴ KELEMEN, *Institutiones Juris Privati Hungarici*, s. 977.

zakopávali do hraničných znakov, ako tzv. tajná hranica. Mohlo ísť o kameň, či už jednoduchý alebo s vyrytým krížom, uhlie, či rôzne typy nádob, ako napr. krčah. Pomerne efektívnu verziu tajnej hranice boli tehly. Výnimkou neboli ani črepy či fľaše od alkoholu.⁶⁵ Inou alternatívou boli prípady, keď boli pod hraničné miesto zakopané napr. telá uhybnutých zvierat. Tieto formy doplnkových hraníc boli postupne zatláčané do úzadia dôslednejším označením hranice prostredníctvom moderných meracích postupov.⁶⁶ Predovšetkým pri obnove hraničných kopcov bolo potrebné tieto opätovne obkopávať, navršovať a upravovať ich okolie. Zaujímavé postrehy a komentáre nám k tomuto procesu ponúka dobový autor, Ignác Zsoldos, právnik, predseda súdnej rady a autor dvoch rozsiahlych diel *A' szolgabírói hivatal [Úrad slúžneho]*, v ktorých sa venuje nielen analýze systému stoličnej verejnej správy, upozorňuje na jej nedostatky, ale zároveň navrhuje možné opatrenia. Jeho pozornosti neunikli ani stav a údržba chotárnych hraníc. Vo veci obnovy hraničných kopcov navrhoval, aby bol k obnove hraníc určený len nevyhnutný počet robotníkov. Na obkopenie a navršenie hraničného kopca odhaduje približne 10 potrebných robotníkov.⁶⁷

Druhým dôležitým nástrojom prevencie hraničných sporov bol dôsledný zápis priebehu obnovy a obhliadky hraníc do dokumentov. Ako sme vyššie uviedli, línie medzi hranicami boli často pomyselné. Ich smer od konkrétneho kopca po druhý bol v archívnych dokumentoch označený pomerne stručne, napr. „vpravo, vľavo, smerom na obec Turňu,“ alebo: „Držali sme sa toho kra,“ atď.⁶⁸ Príklad nachádzame v prípade obhliadky a obnovy hraníc obcí Dubodiel, Čuklasovce a Malá Hradná: „Po prvé. Zahájená je metácia pri potoku pretekajúcom cez údolie Benedikovec, pozdĺž cesty vedúcej z Čuklasoviec do Dubodiela a naopak, kde sú oproti sebe navršené kopce, jeden z jednej, druhý z druhej strany tohože potoka. Po druhé, nasledujúc tú riečku vo vzdialenosti 50 krokov, sú zhotovené dva hraničné kopce, jeden z jednej, druhý z druhej strany tohože potoka.“⁶⁹ Ako je aj z archívnych záznamov zrejmé, prírodné prvky, ako rieky či cesty, predstavovali nepochybne preferované hraničné znaky.⁷⁰ Na ďalšom priebehu obhliadky je zjavný pomerne stručný opis hraničných bodov, ktorý bol aj častým objektom kritiky: „Po tretie, pokračujúc vo vzdialenosti 70 krokov, sú dva kopce navršené oproti sebe. Po štvrté, pokračujúc vpravo vo vzdialenosti 80 krokov na úpätí chotára obce Čuklasovce, je jeden hraničný kopec.“⁷¹ Takéto vyjadrenia hodnotí Zsoldos ako pomerne nedostatočné. Navrhoval skvalitniť opis aj pomocou svetových strán, a to najmä v prípade, že pozdĺž línie dochádzalo k zmene smeru. Tu išlo najmä o línie v rozsiahlych lesoch, kde bola svetová strana ťažšie rozpoznateľná. Odporúčalo sa použiť buzolu na presné zistenie odchýlky.⁷² Presnejší opis mohol vyzerat nasledovne: „Odtiaľ v priamom smere, obrátia sa na sever, vo vzdialenosti 37 siah od predošlého (hraničného kopca), v lese obce X, na jeho okraji sme obnovili nájdený

⁶⁵ TAKÁCS, *Határjelek, Határjárás*, s. 98.

⁶⁶ KNAPPS, Theodor. *Geheime Grenzzeugen*. Freiburg im Breisgau : Herder Co. G.m.b.H. Verlagsbuchhandlung, 1940, s. 74.

⁶⁷ ZSOLDOS, *Szolgabírói hivatal*, s. 206.

⁶⁸ *Ibid.*, s. 224.

⁶⁹ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, *Litterae metales*.

⁷⁰ FEISTMANTEL, Rudolph. *Die Forstwissenschaft nach ihrem ganzem Umfange und mit besonderer Rücksicht auf die österreichische Staaten*. Wien : Beck, 1837, s. 5.

⁷¹ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, *Litterae metales*.

⁷² ZSOLDOS, *Szolgabírói hivatal*, s. 224.

kopec.⁷³ Zsoldos totiž zdôrazňuje: „*Ten smer, ktorý sleduje metačná komisia, treba vždy presne zaznamenať a nestačí len vyhlásiť, šli sme vľavo*.“ Prínajmenšom sa mali použiť formulácie, ako napr. „*odtiaľ sledujúc tok rieky, alebo na okraji lesa, alebo popri priekope, vľavo, resp. severovýchodne, [...] priamo smerom na východ*.“ Pri východe a západe bolo potrebné zohľadniť rozdiel medzi letným a zimným východom a západom slnka, a teda i tento fakt mal byť vždy upresnený. Pozornosť sa mala venovať aj bližšiemu popisu samotných hraničných kopcov, ktorá nebola vždy dostatočná. „*Pokračujúc v predošlom smere, a tam trochu obnoviac jestvujúci kopec, v ktorého strede je jeden krík. [...] Obnoviac dobre viditeľný kopec, v ktorého strede boli lieska a kmene*.“ O evidencii hraníc sa zmieňuje už zbierka zákonov s názvom „*Honnyi Törvény*“ z roku 1804, pričom záznam o hranici mal obsahovať nielen mená zainteresovaných strán, ale aj svedkov, ktorí boli na obhliadke prítomní, typ hraničných znakov, počet, vzdialenosť jednotlivých znakov, ako napr.: „*Tu je hraničným znakom rieka, odtiaľ východným smerom v dĺžke [vo vzdialenosti toľkých siah] navrššený hraničný kopec, odtiaľ severným smerom v takej a takej dĺžke obkopyaný hraničný kameň*.“ Ohraničovanie majetkov bolo podľa zákonníka v začiatkoch.⁷⁴ Pri každom hraničnom kopci sa mal opäť správne zaznamenať smer, pričom sa nemali použiť vyjadrenia, ako „*ďalej v tomto smere*“, alebo „*na tejto úrovni*“, ktoré boli častým prípadom. Opäť malo ísť o pomerne nedostatočné vyjadrenia. Aj keď sa práca komisie skončila vo chvíli, keď opäť prišla na prvý hraničný bod, alebo kým ešte neboli obnovené plánované hraničné body, mohol sa vyskytnúť problém, ktorý nejakú časť majetku urobil spornou. Ak sa v takom prípade nehodlali sporné stránky dohodnúť, vec sa mala dostať do rúk sudcu.⁷⁵

Poddaný ako svedok v hraničnom spore

Manuálna práca spojená s obnovou hraníc nebola jedinou formou, akou boli poddaní zainteresovaní do úpravy hraníc, pričom podstatnou zmenou bol zákon z roku 1729. Dovtedy mohol nešľachtic svedčiť proti šľachticovi len v prípade, že s tým súhlasili účastníci sporu. Po prijatí zákonného článku mohol byť nešľachtic svedkom aj proti vôli sporiaceho sa patriaceho k šľachtickej vrstve.⁷⁶ V prípade hraničného sporu sa poddaný v rámci svedectva vyjadroval k polohe hraníc bez majiteľa pozemkov, alebo aj k tomu, koho považuje za vlastníka konkrétnej pôdy. Ak sa svedkovia vyjadrovali na základe svojej pamäti, nemali spomienky siahať do obdobia staršieho ako 60 rokov. Práve 60 rokov bolo obdobím, do ktorého podľa dobovej mienky siaha ľudská pamäť.⁷⁷

V prípade potreby mohlo dôjsť k prisaha.⁷⁸ Prisaha bola veľmi dôležitým rituálom, ktorý mal sám osebe odradiť prisahajúceho od krivej výpovede, nakoľko vedomie Božej prítomnosti malo silne vplývať na poddaného. Poddaný si aj

⁷³ Ibid., s. 366.

⁷⁴ DE ETTRE-KARCHA, Illés Georch. *Honnyi Törvény*, Posonyban : Belnay György Aloys be-tűivel, 1804, s. 443.

⁷⁵ ZSOLDOS, *Szolgabírói hívatal*, s. 225.

⁷⁶ SZLEMENICS, Pál. *Magyar polgári torvény. 2. kiadvány, 4. kötet*. Pozsonban : Nyomatott Belnay örököseinel, 1845, s. 28.

⁷⁷ VON JÜNG, Johann. *Darstellung des ungarischen privatsrechts*. Wien : Bey Carl Ferdinand Beck, 1827, s. 370.

⁷⁸ VARGA, János. Foldeskü (Akadémiai székfoglaló előadás). In *Agrártörténeti szemle*. roč. 50 – 51, s. 105.

v takomto prípade vedel nájsť cestu, ako naoko dodržať celý rituál, zdanlivo sa neprehrešiť proti vyššej moci, a predsa uplatniť svoju predstavu o vlastníctve daného pozemku. Akt prísahy mal navodiť pocit posvätnosti a tak motivovať poddaného k pravdivej výpovedi.⁷⁹

Tento rituál postupne prešiel do oficiálnej legislatívy a nebol výlučnou záležitosťou Uhorska. V rámci tohto aktu boli svedkovia vyzvaní, „*aby opätovne s prísahou odpovedali pri spornom hraničnom znaku postaviac sa bosou nohou do jamy, ktorá mala byť vykopaná, že tá zem, na ktorej stoja, patrí tomu alebo tamtomu [majiteľovi].*“⁸⁰ Odlišne tento zvyk opisuje dobový znalec občianskeho práva Imre Kelemen. Podľa neho, ak slúžny videl potrebu odstránenia pochybností, mal svedok overiť svoje tvrdenie prísahou, „*s bosými nohami, na kolenách v nanovo vykopanej jame a nad hlavou držiac kúsky pôdy vybraté z nej.*“⁸¹ Z územia dnešného Česka sa nám zachovali podrobné opisy tejto prísahy v právnickej literatúre už z obdobia 16. storočia. Jeden z autorov, magister Prokop uvádza, že „*svedkovia stáli bosí, bez opaskov v košeliach a halenách, a bez pokrývky hlavy.*“ Následne mali kľačiac na lopatou a rýľom zhotovenej čiare prisahať dotýkajúc sa dvoma prstami kríža. Prokop uvádza aj príčinu tohto aktu: „*A malo by sa [svedkom] vysvetliť, že odhalenie znamená smrť, a čiara hrob, ako keby mali rovno zomrieť.*“⁸² Bosé nohy mohli súčasne predstavovať praktickú reakciu na časté prípady vynaliezavosti svedkov, s akou sa usilovali vyhnúť následkom krivej prísahy. Ako Zsoldos približuje, „*Mohol by sa stať prípad, že nejaký svedok, prinesúc v čižme kus pôdy z iného pozemku, s duševným odstupom, avšak s plnou odvahou, mohol by prisahať na to, že tá zem, na ktorej stojí, je skutočne majetkom sporiaceho sa.*“⁸³ Svedok v takom prípade nechcel krivo prisahať, vediac, že pozemok, na ktorom stál, nepatrí vlastníčkovi, ktorému práve pozemok prisúdil.

Prísaha bola len prvou fázou, ktorá mala zabezpečiť úspech ďalších dvoch. Nasledovalo totiž vypočutie svedkov, kde bolo taktiež nevyhnutné dodržať riadny postup. Takáto situácia mohla nastať, ak sa najskôr vykonala obhliadka chotára, až potom sa prešlo k vypočutiu svedkov.⁸⁴ „*Vôbec nie je bezpríkladné, že komisia najskôr obíde chotár so svedkami, aby, ako sa zvyklo hovoriť, dobre spoznala miestnu situáciu.*“ I v tomto prípade mohli rozhodovať detaily. Aká bola ideálna zostava takejto chotárnej obhliadky? Kto ju mal viesť? Aké riziká mohla predstavovať takáto obhliadka? „*Avšak vtedy úplne stačí, aby bola vedená bez svedkov prostredníctvom nárokujej strany. Svedkom je však lepšie, aby pred výpoveďou nešli spolu na chotárnu obhliadku. Pretože, ľahko osvojac si pohľad a vedomosť vodcu, snád práve nárokujej si strany, otvára sa hotová cesta na nespočetné falošné prísahy.*“⁸⁵ Úspech však nebol zaručený len samotným vypočutím svedkov. „*Vypočítavacia komisia nech má na mysli, potom, čo on [svedok, ktorý bol práve vypočutý] vystúpi z miestnosti, aby sa nestretol so svojím druhom, ktorý má byť vypočúvaný.*“ Tým sa mala zaiste eliminovať možná dohoda svedkov tak, aby

⁷⁹ KELEMEN-CZÖVEK, *Magyar hazai polgári tanítások*, s. 458.

⁸⁰ SZLEMENICS, *Magyar polgári törvény*, s. 147.

⁸¹ KELEMEN-CZÖVEK, *Magyar hazai polgári tanítások*, s. 458.

⁸² KAPRAS, *Der altböhmische Grenzzeit*, s. 290.

⁸³ ZSOLDOS, *Szolgabírói hivatal*, s. 210.

⁸⁴ *Ibid.*, s. 211.

⁸⁵ ZSOLDOS, *Szolgabírói hivatal*, s. 229.

vyhovovala určitej sporiacej sa strane.⁸⁶ Korupcia sa mohla vyskytnúť aj v tomto prípade, nakoľko svedkovia mohli byť podplatení, aby vypovedali v istom zmysle. V takom prípade sa odporúčalo, aby sa obhliadka hraníc vykonala s každým svedkom zvlášť, pričom svedok mal na mieste ukázať správnu polohu hranice, čo sa malo následne zdokumentovať.⁸⁷ Samozrejme, šľachta sa usilovala takým prípadom zabrániť, preto sa z dôvodu kontroly svedkov zapájala do obhliadky.⁸⁸

Legislatívny vývoj

Aj keď obdobie osvietenského absolutizmu prispelo k precizovaniu legislatívy v oblasti hraníc a hraničných sporov, tieto zákony sa neraz odvolávajú na staršiu legislatívu zo 17. storočia. Takým zákonom je článok z roku 1647, na základe ktorého mal byť nezákonný zásah do cudzieho majetku potrestaný finančným trestom. 42. článok zákona z roku 1729 sa postavil na stranu tých, ktorí vedeli preukázať držbu určitého pozemku po dobu jedného roka.⁸⁹ Potreba jasných, zrozumiteľných a stabilných hraničných znakov čoraz častejšie zaznievala na začiatku 19. storočia, ako to vidíme na sťažnostiach a žiadostiach stavov počas uhorského snemu v roku 1802: „*Nakoľko nejednoznačnosť hraníc poskytuje príležitosť nemalým škodám a konfliktom nielen medzi zemepánmi, ale aj medzi poddanými, stavy považujú za potrebné uzákoniť, aby mohol podžupan hraničné spory vyriešiť dočasne politickou cestou a na majetku oboch strán dočasne vytýčiť hranice.*“⁹⁰ Stavy taktiež žiadali zákonom riešiť situáciu vo veci hraničných sporov medzi zemepánmi, nakoľko ich dôsledkom bolo časté vháňanie a vyháňanie dobytky, čím trpel práve poddaný. Druhou požiadavkou bola možnosť vyslania brachiálnej moci v prípade, ak by jedna zo strán intenzívne bránila výkonu tejto veci.⁹¹ Nariadenie z roku 1771 ukladá stoličným úradníkom povinnosť napomínať zemepánov na vytýčenie zreteľných hraníc svojich majetkov.⁹² Stavy na sneme neskôr pridali k zneniu zákona (1802) dodatok, že trestom mali byť postihnutí nielen tí, ktorí bránili podžupanovi vo výkone obnovy hraníc, „*ale aj tí, ktorí ničia nanovo postavenú alebo obnovenú hranicu.*“⁹³ Zákon o poľnej polícii z roku 1840 síce vo svojom znení neobsahuje článok, ktorý by výslovne popisoval prípady devastácie alebo falšovania hraničných znakov, Micskey píše: „*Predovšetkým v tomto ohľade, aby sa ihneď aplikovali nariadenia poľnej polície.*“⁹⁴ Tieto nariadenia totiž sankcionovali prípady, keď niekto úmyselne, ale aj z nedbanlivosti na

⁸⁶ Ibid., s. 228.

⁸⁷ Ibid., s. 212.

⁸⁸ Ibid., s. 164.

⁸⁹ DE ETTRE-KARCHA, *Honnyi Törvény*, s. 463.

⁹⁰ WEBER, Simon Petrus (ed.). *Gravamina et postulata statuum et ordinum opinione eatenus exmissae regnicolaris deputationis sue majestati sacratissimae representanda*. Posonii : Typis Simonis Petri Weber, 1802, s. 25.

⁹¹ Ibid., s. 25.

⁹² PAULY, Carolus, *Constitutio rei urbarialis Hungariae*. Keszthely : Typis Francisci Perger, 1820, s. 325.

⁹³ *Naponként-való Jegyzései az 1802-dik esztendoben felséges második Ferentz római tsászár, magyar és tsehország koronás királya által posony szabad királyi várásában punkosd havának 2-dik napjára rendelt és ugyan ott azon esztendoben mind szent havanak napjában befejezett, Magyar ország gülésének*. Posonyban : Fűskuti Landerer Mihály betűivel, 1802, s. 246.

⁹⁴ MICSKEY, Imre. *Tagosztály*. Pápán : A ref. főiskola betűivel, 1846, s. 55.

cudzom poli počas akéhokoľvek ročného obdobia pásol svoj dobytok alebo inak doň zasahoval.⁹⁵ So zavedením rakúskeho občianskeho zákonníka v Uhorsku a Sedmohradsku v roku 1853 vstúpil do platnosti trestný zákon z roku 1804, ktorý falšovanie hraničných znakov klasifikuje ako podvod. Jeho prínosom bol fakt, že prvýkrát legislatíva podrobne definuje konkrétne prípady a formy devastácie hraničných znakov. Výška trestu je tu odstupňovaná podľa závažnosti činu. „Kto hraničné znaky posúva alebo odstraňuje, pácha trestný čin a mal by byť potrestaný väzením od 6 mesiacov do jedného roka. Obyčajné poškodenie hraničných znakov je ťažký policajný priestupok a má sa trestať väzením od 24 hodín až do jedného týždňa, alebo telesným trestom. Falšovanie hraničného znaku je, ak škoda nepresiahne 25 zlatých, ťažkým policajným priestupkom. Pri väčšej škode trestným činom.“⁹⁶

Otázka efektivity hraníc, pochopiteľne, nebola iba v záujme štátu, ale aj pozemkovej šľachty. Znaky tejto kontroly nachádzame už v hospodárskych inštrukciách zo 17. storočia.⁹⁷ Dvorský správca panstva Muráň nemal v prípade opravy hraníc rozhodovať sám, ale mal o tom informovať prefekta panstva.⁹⁸ Inštrukcia rodu Szechényi z roku 1715 výslovne uvádza: „Ak niekto má v úmysle piliť hraničný strom alebo znak a je pritom prichytený, je povinný zložiť ako trest v prvom prípade 15 zlatých, druhýkrát prísnejší trest, ak by sa to znova malo diať, 20 zlatých. Tretíkrát však 30 zlatých.“⁹⁹ Opatrenia, ktoré boli pôvodne v réžii obecných zastupiteľstiev a richtárov, posudzujúcich a trestajúcich podľa vlastného uváženia, prechádzali pod centrálné riadenie panského byrokratického aparátu.¹⁰⁰ Pravidelnú kontrolu hraníc nariaďovalo správcovi i Kostolányovské panstvo: „Každý rok nech dvorský správca obíde všetky obecné hranice a kde sa nachádzajú verejné hranice, tie nech na základe hraničných vlastníkov obnoví.“¹⁰¹ Okrem toho mal správca každý rok navštíviť hraničné oblasti, či náhodou jeden poddaný druhému orbou alebo inou aktivitou nenaruša a nepoškodzuje jeho majetok. Po nahlásení panstvu mal vypočuť svedkov a vlastníkov pozemkov a okrem rozhodnutia bolo jeho úlohou vyhotoviť podrobný protokol o celej veci, kedy, kde, kto a z akého úmyslu narušil hranicu.¹⁰² Na Ilešházyovských panstvách Rohovce a Svätý Jur mal dvorský správca „mať na hranice pozorné oko. Poľovníci, ktorí z podriadenosti a poslušnosti dvorskému správcovi nikdy nie sú vyňatí, majú byť aj v tomto smere využití.“ Príčinou mal byť ich intenzívny kontakt s chotárom.¹⁰³ Povinnosťou hlavného poľovníka na panstve Červený Kameň

⁹⁵ ZSOLDOS, Ignác. *A Mezei rendország fobb szabályai az 1840: IX. torvényczikkely nyomán.* Papán : [s. n.], 1842, s. 10.

⁹⁶ FEISTMANTEL, *Die Forstwissenschaft*, s. 27.

⁹⁷ VÁRI, András. *Der Grossgrundbesitz als Konfliktgemeinschaft.* In PETERS, Jan (ed.). *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich.* Berlin : Akademie Verlag, 1997, s. 259.

⁹⁸ Utasítás a Murányi udvarbiró részére 1662-ből. In *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1901, roč. 8, s. 268.

⁹⁹ TAKÁCS, *Határjelek, Határjárás*, s. 71.

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 70.

¹⁰¹ Štátny archív v Bratislave, fond rod Kostolányi, inštrukcia pre dvorského správcu, kartón 124.

¹⁰² ŠA Bratislava, f. rod Kostolányi, inštrukcie pre dvorského správcu, kartón 124.

¹⁰³ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, fond Ilešházy Trenčín, archív prefekta, 1549-1909, Staršie hospodárske inštrukcie, Úradnícky a hospodársky poriadok, panstvo Rohovce a Svätý Jur, kartón 134, č. 117.

bolo dohliadať na stav hraníc, polí a lesov, najmä v čase žatvy. Následne mal informovať nadriadeného úradníka, „aby bola včas známa každá nevráživosť a škoda na majetku, čím vznikajú rôzne negatívne následky, ako vražda alebo smrteľné zranenie.“¹⁰⁴

Hranice a dobová literatúra

Otázka hraníc sa postupne dostávala do popredia v súvislosti s premeriavaním a komasáciou, resp. scelovaním pôdy. Tento proces podporovali viacerí doboví autori, nakoľko v ňom videli riešenie mnohých problémov poddanského systému. Efektívny systém ohraničenia polí a majetkov bol faktorom, ktorým sa podmieňoval úspech reforiem v hospodárení.¹⁰⁵ Imre Micskey, panský a neskôr vodný inžinier, venoval komasácii celé dielo *[Tagosztály]*, kde vyjadruje svoje želanie: „Nech je už raz vykorenený – teraz je ten čas – ten škaredý zvyk, ktorý naše susedstvá zatemňuje ako špina nemorálnosti, cudzie [polia] požierajúc ničiť, so zlým srdcom zmenšovať a svoje hanebným spôsobom na úkor druhého zväčšovať. Mal som na mysli okupácie, to jest rozorávanie medzi.“¹⁰⁶ Na druhej strane sa komasácia stala prostriedkom k riadnemu ohraničeniu polí. „Pretože početné kúsky pôdy nie je možné úplne ohradiť.“¹⁰⁷ Zaujímavý príklad z praxe ponúka časopis *Társalkodó*: „Nech si len predstavia moji čitatelia jednu rozmočenú cestu, na každých 5-6 stôp prerušenú jednou brázdou. Koľko je takýchto brázd, hranicami toľkých častí zemepanských majetkov boli. A kto vie, či nie sú medzi nimi niektoré [majetkové časti] odtiaľ zase rozdelené, možno sa pásy [pôdy] stali takými úzkymi, že pár dobytka alebo koní ich majiteľa je nútený šliapať po susednej zemi. Veľkú časť celého majetku zaberajú nevyužitie brázdy. Skutočne počítajme 50-60 takých nevyužitých brázd, iba v šírke jednej stopy, to už predstavuje približne 2000 štvorcových siah.“¹⁰⁸ Efektívne scelená pôda mala zemepánovi umožniť efektívny dohľad nad jeho poddanými, dobytkom, ako aj nad ostatným pracujúcim personálom.¹⁰⁹ Medzi gazdami v Uhorsku malo byť rozšírené porekadlo: „Najprv žni, potom or. Najprv žni preto, aby si mohol nejakú časť odštipnúť od tvojho suseda, alebo ak si dobrej duše, prinajmenšom aby tvoji susedia z tvojho nemohli vziať. A potom or, aby si od tvojich susedov jednu-dve brázdy pripojil k svojmu, alebo prinajmenšom, aby si si vzal späť to, čo [iní] vzali z tvojho.“¹¹⁰

Inou možnosťou skvalitnenia hraníc bolo vysádzanie stromov do hraničných línií. Z 18. storočia máme doložené ovocné stromy a kry na hraničiach polí.¹¹¹ A predsa ani takýto typ oplotenia nemusel riadne plniť svoju úlohu. Ako konštatuje Carl Ritter vo svojom návode pre skrášlenie panstiev a krajiny: „Člo-

¹⁰⁴ ŠA Bratislava, f. Pálfi, panstvo Červený kameň I., Hospodárske inštrukcie pre lesných zamestnancov 1755-1786, Inštrukcia pre hlavného poľovníka, kartón 143, č. 703, s. 39.

¹⁰⁵ FARKASFALVI, Farkas Ferencz. *Sáfárkodó Magyar Gazda*. Pesten : Nyomtatta Landerer és Heckenast, 1941, s. 90.

¹⁰⁶ MICSKEY, *Tagosztály*, s. 55.

¹⁰⁷ SZOKOLAI, István. *Az Urbéri törvényszékek teendői és a volt Jobbágy és Földesur közti jogviszonyoknak s azok rendezésének ismertetése*. Pest : Müller Emil könyvnyomdája, 1856, s. 125.

¹⁰⁸ CZIBUR, *Földmérés*, s. 253.

¹⁰⁹ SZOKOLAI, *Az Urbéri törvényszékek*, s. 126.

¹¹⁰ MICSKEY, *Tagosztály*, s. 29.

¹¹¹ TAKÁCS, *Határjelek, határjárás*, s. 44.

vek nájde cez celé Uhorsko roztrúsené živé ploty, ktoré ohraničujú sčasti vinice, sčasti ovocné záhrady. Ale zdá sa, že sa pritom vychádza z jediného predpokladu, aby sa také miesta chránili pred dobytkom.¹¹² Ako dôvody zlyhania tejto formy uvádza tri hlavné príčiny: „Väčšina takýchto živých plotov bola neúspešná, pretože sa nezvolili ani správne druhy stromov, ani správne miesto, ale ani správny spôsob pestovania.“¹¹³ Limitom pri vysádzaní stromov do hraničných línií bola stále pretrvávajúca roztrúsenosť polí. „Ohraničenie polí stromami je predstaviteľné iba v prípade komasácie. Kým polia poddaného úzke ako nohavicový pás ležia v chotári roztrúsené na 10-20 kusov, ani jeden nebude trpieť na okraji poľa susedovu morušu.“¹¹⁴ Literatúra z prvej polovice 19. storočia však videla aj nesporné výhody stromov v hraničných líniách: „Stromy dávajú pôvab nielen súkromným usadlostiam, ale aj celému vidieku. Hranice robia vždy rozpoznateľnými, mnohé hraničné spory sú tým eliminované.“¹¹⁵

Ferencz Heintl, vedec a člen hospodárskej spoločnosti poukazuje na pomery v Rakúsku: „Aby sme ďaleko nešli, gazdovia v dolnom Rakúsku v rade vysádzajú ovocnými stromami brázdy oddelujúce orné polia. Medzi nimi slobodne orú, sejú, žnú.“¹¹⁶ Balasházy uvádza prípady pozitívnych zmien aj u nás: „Na mnohých majetkoch prišiel k životu nový typ sadenia stromov, podľa ktorého na medziach majetkov vysadia rady živých stromov, ako aj pri hlavných cestách, majerových oblastiach, ba aj poličkach. A línie rozdelujúce pastviny sú vysadené živými stromami slúžiacimi na palivové drevo alebo ako drevo na nástroje.“¹¹⁷

Záver

Na základe zistených faktov môžeme konštatovať, že i hranice chotárov boli oblasťou, kde sa v období novoveku odohrávala pozoruhodná zmena myslenia ľudí. Spoločnosť, spočiatku poznamenaná silným dedičstvom stredoveku, intenzívne vnímala realitu posmrtného života a pri ochrane svojho majetku počítala s prítomnosťou tak temných síl, ako aj s vplyvom duší zosnulých. Hranice tak predstavovali ochranu nielen pred žijúcim narušiteľom, ktorý mal z rešpektu voči duchovnému svetu zväziť zásah do tohto priestoru, ale aj pred samotnými zomrelými, ktorí z dôvodu nekajúcej smrti, ale aj zo samotnej pochybnosti o ich spásu predstavovali riziko pre žijúcich obyvateľov danej obce. Typickou kombináciou racionálnej a zároveň duchovnej ochrany hraničného priestoru boli tzv. obchôdzky hranice, kde sa kontrola hraničných znakov, ako aj podpora kolektívnej pamäti zúčastnených prelínala s modlitbou za ochranu hranice, ako aj výstrahou pre budúcich narušiteľov. Postupne však ochrannú funkciu prevzali čoraz racionálnejšie opatrenia vo forme skvalitňovania legislatívy, ktorá najmä v priebehu 18. a 19. storočia prispela k jasnejšiemu definovaniu devas-

¹¹² RITTER, Carl. *Anleitung zur Verschönerung der Landgüter und Landschaften nebst der Bepflanzungsmethode der Felder, Äcker und Wiesen nach englischer Art*. Wien : Bei Tandler und Schaefer, 1839, s. 23.

¹¹³ *Ibid.*, s. 23.

¹¹⁴ GALGÓCZI, Károly. *Mezei Gazda népszerű gyám- és vezérkönyve, az új rendszer kívánatai szerint*. Pest : Kiadja Heckenast Gusztáv, 1854, s. 703.

¹¹⁵ GALGÓCZI, *Mezei Gazda*, s. 79.

¹¹⁶ HEINTL, Ferencz. *Oktatás Gyümölcsfa nevelésről*. Budán : A Királyi Magyar Universitás Betűivel, 1811, s. 28.

¹¹⁷ BALÁSZHÁZY, János. *A Tagosztályban való zavarok tisztába hozataláról*. Pest : Nomatott Trattner-Károlyi betűivel, s. 185.

tácie hraničných znakov, pričom tresty postupne prechádzali od telesných trestov k majetkovej náhrade škody. Popri zvykoch, poverách a modlitbách sa čoraz viac angažoval zemepanský úradnícky aparát, riadený hospodárskymi inštrukciami, a to od najvyšších úradníckych funkcií, ako napr. dvorských správcov, až po poľovníkov. K riešeniu nejasnosti a nejednoznačnosti hraníc, ako aj k právnejšiemu priebehu hraničných sporov, postupne prispievalo aj pôsobenie zememeračov, ktorých vzdelanie však podľa dobovej tlače ešte stále nedosahovalo potrebné kvality. V prvej polovici 19. storočia už potreba efektívnych majetkových a chotárnych hraníc rezonovala v dobovej literatúre, a to aj v súvislosti so snahou o efektívne využitie pôdy, napr. scelovaním. Doboví autori poukazovali nielen na potrebu dôslednej evidencie, ako aj ochrany pred korupciou v súdnych sporoch, ale aj na otázky efektívneho využitia hraničných priestorov. Efektívne usporiadaná a scelená pôda ohraničená hraničnými líniami tvorenými stromami a vegetáciou mala v sebe kombinovať bezpečnosť, prevenciu pred konfliktmi, ale aj efektívne využitie pôdy a celkové skráslenie prírodnej krajiny.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Archívne pramene

- Štátny archív v Bratislave, panstvo Červený kameň I., Hospodárske inštrukcie pre lesných zamestnancov 1755-1786, Inštrukcia pre hlavného poľovníka, kartón 143, č. 703, s. 39.
- Štátny archív v Bratislave, panstvo Červený kameň I., Inštrukcia pre špána, kartón 143, č. 701.
- Štátny archív v Bratislave, rod Kostolányi, inštrukcia pre dvorského správcu, kartón 124.
- Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Trenčianska župa, Litterae metales.
- Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, fond Illésházy Trenčín, archív prefekta, 1549-1909, Staršie hospodárske inštrukcie, Úradnícky a hospodársky poriadok, panstvo Rohovce a Svätý Jur, kartón 134, č. 117.

Editované pramene

Naponként-való Jegyzései az 1802-dik esztendőben felséges második Ferentz római tsászár, magyar és tsehország koronás királya által posony szabad királyi várásaban punkosd havának 2-dik napjára rendelt és ugyan ott azon esztendőben mind szent havanak napjában befejezett, Magyar ország gűlésének. Posonyban: Fűskuti Landerer Mihály betűivel, 1802, 360 s.

Utasítás a Murányi udvarbíró részére 1662-ből. In *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*. 1901, roč. 8, s. 267 – 280.

Utasítás a Szendrő uradalom udvar bírája részere 1652-ből. In *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*. 1901, roč. 8, s. 114 – 125.

Dobová tlač

Társalkodó, 1841.

Zoznam bibliografických odkazov

- BALASSA, Iván. *Az eke és szántás története Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1973.
- BALASSA, Iván. *Magyar falvak temetői*. Budapest : Corvina, 1989.
- BALÁSHÁZY, János. *A Tagosztályban való zavarok tisztába hozataláról*. Pest : Nomatott Trattner-Károlyi betűivel, 1857.
- BALÁSHÁZY, János. *Tanátsolatok a Magyarországi mezei gazdák számára*. Sárospatakon : Nyomtatottak Nádaskay András által, 1829.
- CSIMA, Peter. Hátarjelek 18.századi kéziratok térképen. In *Catastrum*, 2021, roč. 8, č. 4, s. 25 – 38.
- KELEMEN, Imre-CZÖVEK, István. *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások*. Pesten : Nemes Petrózai Trattner János Tamás betűivel, 1822.
- EVANS, R. J. V. *Austria, Hungary, and the Habsburgs: Central Europe C. 1683-1867*. Oxford : OUP, 2006.
- FARKASFALVI, Farkas Ferencz. *Sáfárkodó Magyar Gazda*. Pesten : Nyomtatva Landerer és Heckenast, 1941.
- FEISTMANTEL, Rudolph. *Die Forstwissenschaft nach ihrem ganzem Umfange und mit besonderer Rücksicht auf die österreichische Staaten*. Wien : Beck, 1837.
- FOGARASI, János. *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei*. Pesten : [s. n.], 1845.
- GALGÓCZI, Károly. *Mezei Gazda népszerű gyám- és vezérkönyve, az új rendszer kívánatai szerint*. Pest : Kiadja Heckenast Gusztáv, 1854.
- GRAY, Robert William Benjamin. *Land Reform and the Hungarian Peasantry c. 1700-1848*. London : [s. n.], 2009.
- HEINTL, Ferencz. *Oktatás Gyümölcsfa nevelésről*. Budán : A Királyi Magyar Universitas Betűivel, 1811.
- ILLÉS, Georch. *Honnyi Törvény*, Posonyban : Belnay György Aloys betűivel, 1804.
- KAPRAS, Ján. Der altböhmische Grenzzeit im Grabe unter dem Rasen. In *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, 1916, roč. 34, s. 284 – 322.
- KELEMEN, Emerich. *Darstellung des ungarischen Privatrechtes. Nach Dem Werke: Institutiones Juris Privati Hungarici Des Emerich Von Kelemen bearbeitet, Volume 1*. Wien : Friedrich Becks Verlag, 1827.
- KELEMEN, Emerich. *Institutiones Juris Privati Hungarici. De rebus. Volumen I*. Pestini : Typis Joannis Thom. Trattner, 1814.
- KELEMEN, Imre – CZÖVEK, István. *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások. Második könyv: A dolgokról*. Pesten : Nemes Petrózai Trattner János Tamás betűivel, 1822.

- KNAPPS, Theodor. *Geheime Grenzzeugen*. Freiburg im Breisgau : Herder Co. G.m.b.H., Verlagsbuchhandlung, 1940.
- MADARASSY DE GOJZEST, Janos. *A' magyar polgári törvénytudomány vázлата*. Egerben : Lyceum, 1845.
- MÁRKUS, Dezső (ed.). *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000-1895. 1608-1657. évi törvénycikkek. Millenniumi emlékkiadás 5*. Budapest : Franklin Társulat, 1900.
- MICSKEY, Imre. *Tagosztály*. Pápán : A ref. főiskola betűivel, 1846.
- PAULY, Carolus. *Constituio rei urbarialis regni Hungariae*. Viennae : Typis Grun-dianis, 1817.
- PETERCSÁK, Tivadar. Határfák, határjelek a népi erdőhasználatban. In *Acta acad-emiae agriensis, Sectio historiae*. Eger : Az Eszterházy Károlyi Egyetem nyom-dájában, 2017, roč. 44, s. 449 – 456.
- REBRO, Karol. *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959.
- RITTER, I Carl. *Anleitung zur Verschönerung der Landgüter und Landschaften nebst der Bepflanzungsmethode der Felder, Acker und Wiesen nach englischer Art*. Wien : Bei Tendler und Schaefer, 1839.
- SCHOPF, Fr. J. *Handbuch der Forstverfassung, des Forstrechtes und der Forst-Polizei*. Pest : Verlag von Gustav Heckenast, 1858.
- SLAVKOVSKÝ, Jozef. *Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2009.
- SZINNYEI, József (ed.). *Magyar tájszótár*. Budapest : Hornyánszky Viktor kiadása, 1893.
- SZLEMENICS, Pál. *Magyar polgári törvény. 2. kiadvány, 2 kötet*. Pozsonban : Nyomatott Belnay örököseinél, 1845.
- SZLEMENICS, Pál. *Magyar polgári törvény. 2. kiadvány, 4. kötet*. Pozsonban : Nyomatott Belnay örököseinél, 1845.
- SZOKOLAI, István. *Az Urbéri törvénysszékek teendői és a volt Jobbágy és Földesúr közötti jogviszonynak s azok rendezésének ismertetése*. Pest : Müller Emil könyvnyomdája, 1856.
- TAKÁCS, Lajos. Bálvány mint határjel. In *Népi kultúra-népi társadalom*. 1983, roč. 13, s. 173 – 192.
- TAKÁCS, Lajos. *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Bu-dapest: Akadémiai Kiadó, 1987.
- TÁRKÁNY SZÜCS, Ernő. *A jobbágy paraszti földtulajdon néhány problémája*. In *Népi kultúra-népi társadalom*. 1983, roč. 13, s. 151 – 172.
- TIVADAR, Wenczel. *A magyar magánjog rövid áttekintése*. Budapest : Kiadja Pfeifer Ferdinand, 1877.
- VARGA, János. Földeskü (Akadémiai székfoglaló előadás). In *Agrártörténeti szemle*. 1999, roč. 40 – 41, s. 99 – 112.
- VÁRI, András. Der Großgrundbesitz als Konfliktgemeinschaft. In PETERS, Jan (ed.). *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*. Berlin: Akademie Verlag, 1997, s. 253 – 275.
- VON JUNG, Johann. *Darstellung des ungarischen Privatsrechts*. Wien : Bey Carl Ferdinand Beck, 1827.

- WEBER, Simon Petrus (ed.). *Gravamina et postulata statuum et ordinum opinione eatenus exmissae regnicolaris deputationis sue majestati sacratissimae representanda*. Posonii : Typis Simonis Petri Weber, 1802.
- ZELENÁK, Slavomír. Cintoríny a pochovávanie v druhej polovici 18. storočia vo svetle uhorskej legislatívy. In *Kultúrne dejiny*, 2016, roč. 7, č. 1, s. 35 – 51.
- ZSOLDOS, Ignác. *A Mezei rendőrség főbb szabályai az 1840: IX. törvénycikkely nyomán*. Pápán : [s. n.], 1842.
- ZSOLDOS, Ignác. *Szolgabírói hivatal. Törvénykezési rész*. Pápán : A reform főiskola betűivel, 1844.

Elektronické zdroje

- T. MÉREY, Klára. A XVIII. századi határpererek néprajzi és történeti forrásértéke. In DOBOS, Gyula (ed.). *Rendhagyó válogatás egy életműből*. Szekszárd : Tolna megyei önkormányzatlevéltára, 2000, s. 102–120. [on-line]. Dostupné na internete: <https://library.hungaricana.hu/en/view/TOLM_Lf_09/?pg=102&layout=s&query=A%20XVIII.%20sz%C3%A1zadi%20hat%C3%A1rpererek%20n%C3%A9prajzi%20%C3%A9s%20t%C3%B6rt%C3%A9neti%20forr%C3%A1s%C3%A9rt%C3%A9ke> [22. 10. 2023]
- WELLMANN, Imre. Közösségi rend és egyéni törekvések a 18. századi falu életében. In VERES, László (ed.). *18. századi agrártörténelem. Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból*. Miskolc: 1999, s. 240 – 317. [on-line]. Dostupné na internete: <https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BAZE_Om_09/?pg=241&layout=s&query=K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi%20rend%20%C3%A9s%20egy%C3%A9ni%20t%C3%B6rekv%C3%A9sek%20a%2018.%20sz%C3%A1zadi%20falu%20%C3%A9let%C3%A9ben> [1.2.2024]

SUMMARY

The border as a tool and limit of the social disciplinization of serfs at the turn of the 18th and 19th centuries

The period of the 18th and 19th centuries is also a period in Hungarian history when the monarch and the state, in the spirit of Enlightenment values, tried to thoroughly reform individual areas of the life of the population, the majority of which were peasants. It is possible to look at this process through concept of social disciplinization, which came up with the historian and professor of constitutional history, Gerhard Oestreich. According to this concept, the development of the modern state was characterized by the monarch's efforts to discipline his citizens, upper classes as well as serfs, in all areas of their lives. People were to become conscious and disciplined value creators and tax payers. The boundaries of noble land and village lands were no exception, the protection of which was strongly marked by the colorful mental world of people. However, the state entered this world more and more intensively with practical measures bearing the signs of rationality and expediency.

An important cause of this process was the introduction of the *urbarium*, when the village plot becomes a profiled unit composed of serf estates consisting of a house, a garden, as well as meadows and arable land. Village boundaries stabilized, while village land was gradually separated from noble land. The landed aristocracy tried to limit the serf land to a certain extent and at the same time demarcate the public and other non-urban land that was previously used by the serfs. However, the serfs followed their own code, according to which the first intervention, such as a tree marked with a cross, the first furrow in a field, a marked place with a hive of wild bees meant a right of ownership for the future, which was not to be disturbed.

In addition to creating these own signs, serfs responded to property irregularities by destroying regular, official signs, such as boundary hills, boundary stones, trees, pillars, while the very character of the devastation corresponded to the particular material. As the legislation shows, conflicts in this area were often accompanied by violent clashes.

A higher form of resistance in this area was a lawsuit, where serfs could act as litigants, but also as witnesses. Even in this case, however, there are manifestations of strong respect for God's power, which often had a stronger disciplining effect on serfs than a lord's official or overseer. The proof was the cases where serfs refused to give false testimony even under pressure from the landlord. In other cases, serfs secured a piece of land from another estate so that they could claim that the land they were literally standing on really belonged to a particular owner. The burial of criminals and the suddenly deceased in the area of the border, the fear of damned souls and other dark forces, as well as the threat of bodily harm to future violators of the border should have been a sufficient argument to respect the inviolability of the border. The prevention of devastation and border disputes also had a ceremonial, ritual character. It was a public inspection and restoration of borders dating back to the Middle Ages, where practical control and social acceptance were combined with a spiritual blessing, but also with a warning for the potential devastator of the border sign.

At the turn of the 18th and 19th centuries, however, new modern approaches appeared in the field of delineating and protecting borders. A significant change was the use of land books, more accurate measurement by engineers, which was also related to the application of new measurement technologies. Legislation from the Teresian period urged landowners to proceed with a clear and distinct demarcation of their properties. Legislation from the first half of the 19th century sought to contribute to greater flexibility in the resolution of border disputes, where e.g. the judge acquired the competence to temporarily draw boundaries during the duration of the dispute. Although the Laws of the Field Police from 1840 dealt with the issue of encroachment on foreign land, the Austrian Civil Code, which was introduced in Hungary in 1853, brought the exact classification as well as different levels of devastation of border signs together with the penalty. The landed gentry also paid more attention to the issue of borders, which solved their protection through economic instructions issued by the landed gentry, while their protection was in charge of both higher officials and hunters, which had a logical connection with the content of their work.

In addition to normative documents, the issue of borders appears in contemporary literature as well as in the press, where proposals for an effective solu-

tion to the subject issue were voiced. It was also related to the question of the condition, as well as the practical use of border areas between plots of land. The planting of fruit trees, as well as the cultivation of hedges in the border lines, was supposed to connect the aspect of aesthetics, practical use, as well as clarity of borders and prevention of legal disputes.

Mgr. Slavomír Zelenák
Historický ústav Slovenskej akadémie vied
SK-814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: <zelenak.slavomir@gmail.com>
ORCID: 0009-0003-7346-0745